HANIBAL, UN DUŞMAN „EXEMPLAR" (GLOSE PE MARGINEA *ISTORIILOR* LUI TITUS LIVIUS)

Alexandra Ciocârlie

În ochii adversarilor lor de la Tibru, punii sunt prin definiţie barbari. Potrivit lui Dauge[1], în concepţia romană esenţa barbariei dominată de iraţionalitate, negativitate şi eşec al umanităţii este dată de reunirea unor trăsături specifice: *feritas*, sălbăticia pasivă a inculturii sau cea activă a violenţei; *ferocia*, dinamismul rău orientat ca manifestare a setei oarbe de putere şi dominaţie; *belli furor*, propensiunea spre război ca scop în sine dublată de incapacitatea de a trăi paşnic; *discordia*, dezordinea, incoerenţa, refuzul de a accepta legile; *vanitas*, domnia iluziei şi sterilităţii ducând la impostură, falsitate şi slăbiciune, fascinaţie a excesului şi luxului sau dezlănţuire a pasiunilor. Barbari prin excelenţă, cartaginezii poartă în fiinţa lor toate aceste mărci ale inferiorităţii. În schimb, romanitatea, aşa cum o gândesc reprezentanţii acesteia, este definită de reunirea unor calităţi specifice făpturilor superioare: *humanitas*, excelenţa umană ca atare precum şi în raporturile cu ceilalţi; *constantia*, echilibrul profund şi armonia persoanei; *continentia*, *temperantia*, moderaţia, conduita raţională; *fortitudo*, *firmitas*, fermitatea şi curajul lucid; *iustitia*, *aequitas*, ordinea socială, dar şi echilibrul sufletesc. Calităţile specific romane constituie o răsturnare a defectelor barbare. Romanii se auto-definesc drept făpturi civilizate prin contrast cu cei socotiţi drept barbari inferiori, iar între aceştia din urmă se disting cartaginezii ca reprezentanţi exemplari.

În literatura latină punii, cu origine asiatică, dar amestecaţi printre sălbaticii africani, au o imagine negativă contradictorie, după cum remarcă sintetic Dubuisson[2]: ei reunesc vinile specifice popoarelor excesiv de civilizate la care surplusul de rafinament distruge simţul moral cu cele caracteristice neamurilor cu un nivel insuficient de civilizaţie, incapabile să-şi stăpânească impulsurile primare. Cele trei defecte majore imputate prin tradiţie cartaginezilor de către

[1] Y.A. Dauge, *Le barbare. Recherche sur la conception romaine de la barbarie et de la civilisation*, Bruxelles, 1981, mai ales p. 413-449.

[2] M. Dubuisson, *L'image des Carthaginois dans la littérature latine*, „Studia phoenicia", II Louvain, 1983, p. 166-167.

RITL, nr. 1–4, p. 329–339, Bucureşti, 2007

duşmanii lor – observă Devallet [1] – sunt *perfidia*, non-respectul cuvântului dat, *crudelitas*, violenţa fără motiv şi *calliditas*, abilitatea în rău. Aceste trăsături negative sunt opuse virtuţilor romane esenţiale, *fides*, *humanitas* şi *felicitas*, iar reuniunea celor trei vicii îi face pe cartaginezi să fie contratipul ideal al romanilor.

Titus Livius, cel mai important istoric latin care s-a aplecat asupra problemei relaţiilor tensionate dintre Roma şi Cartagina, este în măsură să ofere o imagine edificatoare asupra celor mai înverşunaţi duşmani ai neamului său. Scriitorul patavin consacră o mare parte a amplei sale retrospective războaielor punice, zece din cele treizeci şi cinci de cărţi păstrate din *Ab urbe condita* fiind dedicate luptelor cu Hanibal (XXI-XXX). Autorul îşi recunoaşte din prefaţa generală a lucrării atitudinea romanocentrică: scopul său este de *a perpetua memoria faptelor slăvite săvârşite de cel dintâi dintre popoarele din univers.* Prezentarea celui de-al doilea război punic se întemeiează pe convingerea autorului că Roma apără o cauză dreaptă luptând pentru salvarea aliaţilor atacaţi mişeleşte ca şi pentru propria supravieţuire. Nu ar fi vorba aşadar de un conflict *de imperio* în încercarea de a obţine supremaţia regională, ci de un *bellum iustum* purtat împotriva unui adversar vinovat de încălcarea dreptului popoarelor ca şi a vechilor tratate, de o necesară reparaţie a injustiţiei comise prin agresiunea asupra aliaţilor poporului roman.

Implicat în relatarea evenimentelor, scriitorul suferă pentru înfrângerile celor din neamul său declarându-se incapabil să vorbească, de pildă, despre starea de spirit din Cetate la primirea veştii despre dezastrul de la Cannae (*m-aş prăbuşi sub povară şi nu m-aş încumeta să povestesc lucuri pe care spunându-le le-aş înfăţişa mai prejos decât adevărul* – 22 54). Totodată, el salută succesele Romei, cu deosebire a celui final, aşa încât e *bucuros când ajunge la sfârşitul războiului punic de parcă ar fi luat parte personal la osteneli şi la pericole* (31, 1). Departe de a fi neutră, istorisirea lui Titus Livius – axată pe opoziţia dintre *fraus Punica* şi *fides Romana* – reprezintă parcă o demonstraţie patetică a ideii că Roma a luptat întotdeauna cinstit cu un duşman perfid. Responsabilitatea pentru declanşarea ostilităţilor revine exclusiv Cartaginei: aceasta a atacat Saguntul în pofida prevederilor tratatului dintre puni şi romani ce asigura inviolabilitatea aliaţilor. Acuzaţia revine pe tot parcursul decadei a III-a. Înaintea bătăliei de la Ticinus, consulul Scipio se arată încrezător că puterile cereşti vor fi de partea romanilor pentru a-i pedepsi pe cei vinovaţi de nesocotirea legămintelor: *poate că aşa a fost să fie ca războiul nostru cu un general şi cu un popor călcător de tratate să fie început şi dus până*

[1] G. Devallet, *Perfidia plus quam punica: L'image des Carthaginois dans la littérature latine de la fin de la République à l'époque des Faviens*, Salies, 16, 1996, p. 17-18.

la sfârşit chiar de către zei (21. 40). Simetric, înainte de bătălia decisivă de la Zama, fiul comandantului de la Ticinus, Scipio Africanul, îi reproşează lui Hanibal atât recenta rupere a armistiţiului de către punii încurajaţi de sosirea generalului lor în Africa (*cartaginezii, cu speranţa venirii tale, au călcat buna credinţă a armistiţiului de până aici*), cât şi vechile acte de agresiune împotriva aliaţilor Romei, atacuri care au dus la declanşarea ostilităţilor în ambele războaie punice şi au atras asupra iniţiatorilor dreapta sancţiune divină (*înainte vreme primejduirea mamertinilor, aliaţii noştri, în vremea de faţă distrugerea Saguntului ne-au pus în mână arme sfinte şi drepte... martori sunt zeii care pe bună şi sfântă dreptate au făcut să izbândească războiul de atunci şi care vor da izbândă şi celui de acum* – 30. 31). Uneori, chiar şi adversarii recunosc justeţea cauzei romane. Hanno, duşmanul lui Hanibal din senatul cartaginez, atrage atenţia compatrioţilor săi că poartă vina conflictului pentru că au încălcat tratatele şi că zeii îi vor favoriza pe drept pe romani, după cum au făcut-o şi în primul război punic: *Saguntul este împresurat de armatele voastre, ceea ce tratatul opreşte; în curând Cartagina va fi şi ea împresurată de legiunile romane, conduse de aceiaşi zei care v-au pedepsit în primul război pentru călcarea tratatelor* (21. 10). Însuşi Hanibal, care se declară autorul războiului actual (*eu cel dintâi am pornit război poporului roman*), acceptă că romanii au destule motive să pună la îndoială lealitatea punilor, dată fiind disponibilitatea acestora de a-şi încălca promisiunile: *mărturisesc că trebuie să vă fie suspectă buna credinţă punică, din cauza prea puţinei sinceităţi cu care, acum de curând, s-a cerut şi s-a acceptat pacea* (30. 30). Dreptatea se află de partea romanilor, admit chiar şi cei mai înverşunaţi inamici ai acestora.

În ceea ce priveşte declanşarea conflictului, este semnificativă insistenţa cu care istoricul voreşte despre răbdarea Romei în faţa provocării punice: autorul subliniază grija strămoşilor săi de a respecta ceremonialul *pentru ca toate formele să fie împlinite înainte de război* prin trimiterea ambasadelor la Hanibal (21. 9) şi la Cartagina în încercarea de a opri pe cale diplomatică distrugerea Saguntului şi apoi de a declara în chip legitim războiul (21. 10 şi 19). Manipulând cronologia prin scurtarea asediului Saguntului pentru a diminua responsabilitatea romanilor faţă de aliaţii lăsaţi singuri în luptă[1], Titus Livius transformă în scrupul legal ceea ce de fapt pare să fi fost mai degrabă întârziere a intervenţiei fatală saguntinilor. Într-o insolită asociere a aprecierilor cu privire la comportamentul romanilor şi al punilor, această tergiversare este de altfel calificată de hispanici drept abandonare trădătoare şi crudă (*cum de nu vă e*

[1] În capitolul „L'impartialité" din lucrarea sa *Tite Live* (Paris, 1933, p. 112-124), Henri Bornecque observă la Titus Livius numeroase exemple de deformare istorică în favoarea romanilor.

ruşine, romani, să ne cereţi să preferăm alianţa voastră celei cartagineze, când pe aceia care au făcut astfel, voi, aliaţii lor, i-aţi trădat mai cu cruzime decât i-a pierdut punul inamic? – 21. 19). Menţionarea fugară a acestui punct de vedere nefavorabil Romei nu înseamnă însă că el ar avea o greutate semnificativă în judecata morală de ansamblu asupra celor două naţii aflate în conflict. E adevărat, Titus Livius notează şi poziţia cartaginezilor care socotesc că *după învingere au fost trataţi semeţ şi cu lăcomie* (21. 1) şi se consideră victime ale vicleniei orgolioşilor şi nesătulilor romani, *acest neam foarte crud şi trufaş* dornic *să stăpânească toate* (21. 44). Din punctul lor de vedere, după ce au recurs la mijloace necinstite pentru a-şi satisface setea de putere când *Sardinia fusese răpită prin înşelăciune* africanilor (21. 2), învingătorii din primul război punic au ignorat prevederile tratatului de pace – fără menţiuni privitoare la Saguntul încă nealiat Romei – luând în seamă doar reglementări ulterioare, aşa încât *poporul roman e nedrept dacă pune pe saguntini mai presus decât vechea alianţă a cartaginezilor* (21. 11). Cele două popoare invocă tratate diferite, iar disputa de drept internaţional este greu de tranşat, dovadă şi eschivarea romanilor de la o dezbatere juridică, refuz interpretat de Titus Livius drept atitudine fermă şi onestă: *această declarare de război... e mai potrivită cu demnitatea poporului roman decât discuţia în vorbe asupra dreptului tratatelor* (21. 19). Atât cartaginezii cât şi romanii caută o justificare etică a intrării lor într-o luptă menită să ducă la cucerirea dominaţiei în lumea mediteraneană. Consemnarea succintă a motivaţiei cartaginezilor nu echivalează cu admiterea ei drept contrapondere a argumentelor romane. Autor cu o pronunţată viziune moralizatoare asupra istoriei, Titus Livius susţine necondiţionat ideea că dreptatea a fost de partea compatrioţilor săi, fapt confirmat chiar de rezultatul războiului.

Mai puţin interesat decât Polibiu de instituţiile ţărilor prezentate în expunerea sa, Titus Livius caută explicaţia evenimentelor în psihologia indivizilor şi popoarelor, determinantă pentru evoluţia lor istorică. Pentru descifrarea caracterului punic, sugestivă poate fi lectura primei şi a ultimei cărţi a decadei, segmente narative construite cu grija simetriei ca prolog şi epilog al aventurii cartagineze în Italia. Relatarea celor întâmplate în cel de-al doilea război punic se deschide cu un portret sintetic al lui Hanibal, tablou ale cărui trăsături lămuresc acţiunile personajului pe tot parcursul conflictului. Fiul lui Hamilcar, moştenitor al fizicului şi mai ales al caracterului patern, este înfăţişat drept lider puternic, iscusit şi brav, capabil să-şi mobilizeze exemplar armata, dar dispus şi să dea ascultare altora atunci când e cazul, îndrăzneţ şi prudent totodată: *N-a fost în lume inteligenţă mai bine dotată pentru lucruri atât de opuse între ele ca a se supune şi a comanda... militarii cu nici un alt comandant n-aveau atâta*

încredere şi curaj. Cutezanţă nemaipomenită la înfruntarea pericolelor şi tot atâta chibzuinţă în chiar mijlocul lor (21. 4). Rezistent la intemperii, gata oricând de muncile cele mai istovitoare, moderat şi defel rob al propriului trup, el înfruntă primul primejdiile fie că e vorba de ciocniri de cavalerie sau de infanterie: *Nu-l ostenea şi nu-l descuraja nici o muncă. Răbda deopotrivă la căldură şi la frig; mâncarea şi băutura o măsura după trebuinţele fireşti, nu după plăcere... Printre călăreţi şi pedestraşi tot el era cel mai de frunte; intra în luptă cel dintâi, se retrăgea cel din urmă din încăierare* (21. 4). Spre a-şi atinge scopurile, generalul pun acţionează cu o energie ieşită din comun căreia nimic nu-i poate rezista.

Acestor remarcabile calităţi înşiruite la intrarea în scenă a lui Hanibal, li se adaugă altele evidenţiate pe parcursul narării faptelor de arme. Dacă e să luăm în discuţie doar prima carte a decadei, din purtarea comandantului suprem al cartaginezilor se disting generozitatea şi simţul dreptăţii faţă de soldaţi (*împărţind cu dărnicie prada şi plătind cu exactitate solda pe trecut* – 5), anticiparea intenţiilor romane (*era sigur că, nefiind primiţi, ei au să meargă înainte la Cartagina, de aceea dânsul trimise înainte scrisori* – 9), simţul momentului favorabil (*socotind că trebuie să profite în grabă de o atât de bună ocazie, aleargă cu toate forţele sale, cucereşte numaidecât oraşul* – 14), diplomaţia faţă de cei de a căror neutralitate vrea să se asigure (*dezlegarea foarte la timp venită a acestei neînţelegeri fu adusă înaintea lui Hanibal numit arbitru al domniei... ca răsplată fu ajutat cu provizii* – 31), ca şi faţă de aliaţii cu alte motivaţii de a lupta decât punii (*putinţa de a-şi vedea casele, dată fără să fi fost cerută, plăcu aproape tuturor acestor oameni pe care îi apucase dorul de ai lor* – 21), intuiţia psihologică şi capacitatea de a-şi adapta tactica după caracterul potrivnicilor (*când cunoscu, mai întâi din auzite firea celui de-al doilea, că adică e iute şi mândru... începu să spere că va veni ocazia luptei decisive* – 53). Toate aceste însuşiri sunt apanajul militarului experimentat care, înainte de Ticinus, îşi explică încrederea în victorie tocmai prin faptul de a fi fost *aproape născut, în orice caz crescut în cortul tatălui* (21. 43), argument reluat aproape identic în pragul dezastrului de la Zama de cel *născut aproape în cortul tatălui său* (30. 28). Virtuozitatea războinică a lui Hanibal este subliniată mereu pe parcursul prezentării evenimentelor, aşa încât la cealaltă extremitate a decadei consacrate conflictului dintre romani şi cartaginezi Titus Livius revine asupra acestei trăsături evidenţiate de la început. Până şi în lupta pierdută de la Zama abilitatea lui Hanibal de a-şi dispune trupele îi demonstrează talentul militar recunoscut chiar de învingătorul său: *după mărturia lui Scipio şi a tuturor celor pricepuţi în tactica militară, avu gloria de a-şi fi întocmit oastea cu o neîntrecută artă... dete această luptă ca o ultimă*

probă a geniului său – 35). Întreaga desfăşurare a războiului confirmă remarcabilele aptitudini combative dovedite de cel mai de temut adversar al romanilor.

Ca şi în cazul portretului cu trăsături contrastante alcătuit de Salustiu lui Catilina[1], şi tabloul lui Titus Livius surprinde felul cum calităţile de excepţie ale lui Hanibal sunt contrabalansate de defecte la fel de ieşite din comun. Asocierea insolită este evidenţiată încă din prezentarea sintetică iniţială care notează sălbăticia, perfidia şi lipsa sa de credinţă faţă de zei sau de oameni: *Aceste virtuţi atât de însemnate ale lui erau precumpănite de vicii foarte mari: o cruzime de fiară, o viclenie mai mult decât punică, nimic adevărat, nimic sfânt, nici teamă de zei, nici respect pentru jurământ, nici mustrare de cuget* (21. 4). După cum se poate remarca, toate aceste cusururi reprezintă potenţarea trăsăturilor negative standard ale cartaginezilor, ele accentuând parcă mai mult un tip decât o individualitate[2]. De altfel, chiar din desfăşurarea ulterioară a evenimentelor, se observă că viciile lui Hanibal sunt „naţionale", ele regăsindu-se în comportamentul general al punilor. Aceştia îşi arată predispoziţia genetică spre înşelătorie în nenumăratele capcane întinse adversarilor pe câmpul de luptă (*era să fie nimiciţi nu prin război pe faţă, ci prin propriile lor stratageme, adică prin înşelăciune şi curse* – 21. 34), ca şi la prefăcuta cerere de armistiţiu (*asta-i înşelătorie punică să se aleagă pentru întoarcerea păcii din trecut nişte oameni care nici nu-şi amintesc de ea* – 30. 22). De asemenea, cartaginezii îşi manifestă sălbăticia plină de cruzime faţă de locuitorii cetăţilor cucerite ca Victumulae (*nu se uită niciuna din cruzimile pe care scriitorii le înregistrează de obicei în asemenea împrejurări până într-atâta brutalitatea, cruzimea şi îngâmfarea neomenoasă se deteră ca exemplu contra acestor nenorociţi* – 21. 57). Tot astfel, ei fac dovada lipsei lor de pietate când pângăresc templul Iunonei ucigându-i pe refugiaţii de acolo care au refuzat să-i însoţească la retragerea din Italia (*mulţi ostaşi de neam italic... se retraseră în templul Iunonei Lacinia încă neviolat până atunci, şi templul a fost pângărit prin uciderea lor* – 30. 20). Păcatele comandantului cartaginezilor sunt păcatele neamului său.

Pe parcursul istorisirii, învinuirile iniţiale împotriva lui Hanibal îşi găsesc confirmarea şi sunt completate cu altele derivate din ele. Astfel, făţărnicia nativă a comandantului pun se manifestă în cele mai diferite ocazii şi capătă

[1] Salustiu notează îmbinarea virtuţilor şi viciilor notabile ale lui Catilina, personaj care se distinge prin îndrăzneala sau rezistenţa sa fizică, dar şi prin perfidia, setea de putere sau spiritul său anarhic (*Conjuraţia lui Catilina*, 5).

[2] Cf. Martin Foulkes, „Livy's characterization of individuals an races in book 21", *Histos*, 3, 1999.

forme particulare. Cu o falsă generozitate față de dezertorii gali înspăimântați de dificultatea trecerii Alpilor, el îngăduie plecarea celor pe care nu i-ar putea împiedica (*pricepând că era periculos să-i cheme îndărăt sau să-i oprească cu sila, de teamă să nu atâțe și spiritele sălbatice ale celorlalți, dete drumul acasă la mai bine de șapte mii de oameni... cu chipul acesta se prefăcea că dăduse drumul și carpetanilor* – 21 23), cu o interesată mansuetudine, el îi ademenește pe soldații aliați în speranța că-i va îmboldi și pe compatrioții lor (*vorbindu-le cu blândețe și aprinzându-i cu speranța unor mai mari daruri, îl trimise pe fiecare la casa lui ca să atragă pe concetățeni* – 21. 48). Uneori, ceea ce din perspectivă morală poate fi judecat negativ se dovedește a fi o însușire războinică: prefăcut sau nu, servindu-se de stimulente financiare (21. 23, 26) sau de promisiuni (21. 45), Hanibal își mobilizează exemplar armata eterogenă, compusă în mare parte din mercenari, oștire care nu-l trădează până la sfârșitul războiului.

Alte defecte ale lui Hanibal sunt surprinse de Hanno, cartaginezul care, din adversitate față de Barcizi, aproape își însușește punctul de vedere roman asupra evenimentelor. Insolit purtător de cuvânt al autorului, personajul îl acuză pe general că acționează doar din sete de putere personală (*ați trimis armatelor, ca și cum ați fi aruncat lemne în foc, pe un tânăr care arde de pofta domniei și care pentru acesta vede o singură cale, să semene război după război* – 21. 10). Învinuirea va fi prezentă de altfel și în discursul cartaginezilor după Zama când aceștia vor căuta să se degreveze de responsabilitatea colectivă a declanșării ostilităților cu Roma (*au aruncat de la stat vina războiului asupra ambiției câtorva* – 30. 42). În opinia lui Hanno, fiul a moștenit *puterea despotică și apucăturile de rege ale tatălui său* (21. 3), ca și ura de nedomolit a lui Hamilcar împotriva romanilor (*sufletul, viața acelui bărbat nu-și găsește odihna și câtă vreme va fi în viață cineva din sângele și cu numele de Barca, niciodată tratatele cu romanii nu vor fi respectate* – 21. 10). Tînărul comandant amenință nu doar legalitatea (*a călcat dreptul ginților* – 21. 10) sau pe adversarii care îi stau în cale, dar și propria patrie antrenată într-un conflict fatal pentru ea: *acum în contra Cartaginei își împinge Hanibal barăcile și turnurile... aș vrea... să fie gonit la marginea pământului de unde... să nu mai poată pună în primejdie liniștea statului* (21. 10). Metafora focului, atribut al celui mistuit de patimă războinică, figura în enumerarea calităților sale ca semn al impetuozității și tăriei: *vedeau în față-i aceeași energie, în ochii-i același foc* (21. 4). Imaginea revine cu semn schimbat și în avertismentul lui Hanno privitor la potențialul (auto-)destructiv al viitorului conducător pun: *tânărul acesta trebuie ținut în patrie ca să învețe a trăi deopotrivă cu ceilalți sub autoritatea legilor și magistraților ca nu cumva mai târziu focșorul acesta să*

ataţe un incendiu imens (21. 10). Din perspectiva adversarului său cartaginez, ca şi din aceea a romanilor, Hanibal apare ca o făptură demonică prin forţă, agresivitate şi energie negativă.

Judecând evenimentele militare din unghi moral, Titus Livius schiţează antinomia etică dintre romani şi puni. După cum prezintă lucrurile istoricul, cele două popoare aflate în conflict adoptă o conduită diferită în situaţii similare. Se remarcă, de pildă, contrastul între reţinerea romanilor de a se răzbuna pe hispanicii învinşi la Atanagrus, sancţionaţi doar prin amendă (21. 60-61) şi cruzimea cartaginezilor faţă de locuitorii cetăţii cucerite Victumulae (21. 57). În conformitate cu caracterul lor şi fiindu-le străine stratagemele adversarilor, romanii – neam *orb în asemenea şiretenii de război* (21. 54) – se angajează într-o luptă deschisă şi dreaptă, în timp ce punii preferă să recurgă la viclenie şi capcane: *romanii voiesc să alăture corăbiile şi să-şi măsoare forţele de aproape, din contră, punii voiesc să-i înşele şi să lupte prin şiretenie, iar nu prin forţă* (21. 50). E adevărat, pe parcursul confruntării lor atât de îndelungate, romanii ajung să-şi însuşească maniera de a lupta a inamicilor. Cel mai cunoscut exemplu este regruparea forţelor înainte de bătălia de la Metaurus: altădată victimă a vicleniilor lui Hasdrubal (*ca pe un copil l-a jucat, înşelându-l cu propuneri mincinoase de pace* – 27, 44), consulul Claudius Nero reuşeşte să-i inducă în eroare prin retragerea sa ascunsă pe Hanibal şi pe fratele lui (*nicidecum nu putea să bănuiască adevărul, ca Hanibal să fie păcălit cu o înşelătorie într-o împrejurare atât de importantă încât să nu ştie unde era generalul şi oastea dintr-un lagăr alături de al lui* – 27. 47). În epoca războaielor punice suntem oricum departe de timpurile când în 171 Marcius şi Atilius îl vor înşela pe regele Perseu cu speranţa păcii, conduită aprobată de majoritatea senatorilor ca o capodoperă de abilitate politică, dar condamnată de cei dezamăgiţi de răsturnarea vechilor reguli de conduită romană: *Nu prin ambuscade şi atacuri nocturne, printr-o fugă simulată şi reveniri bruşte asupra unui duşman luat pe nepregătite purtau războiul strămoşii: ei nu căutau gloria astuţiei în locul celei a adevăratului curaj... iată politica romană foarte îndepărtată de duplicitatea punică şi de intrigile grecilor care găsesc mai multă glorie în a-şi înşela inamicul decât în a-l învinge cu arma în mână* (42. 47). Cu timpul, romanii vor renunţa la conduita proprie neamului lor pentru a-şi însuşi înşelătoriile specifice cartaginezilor, dar în perioada conflictului cu Hanibal opoziţia dintre purtarea lor mereu corectă şi duplicitatea adversarilor rămâne în vigoare.

Antinomia morală dintre romani şi puni se poate observa şi din atitudinea opusă a comandanţilor celor două armate. La începutul războiului, Hanibal se înfruntă cu consulul Scipio, iar cei doi adversari se stimează

reciproc pentru calităţile lor militare remarcabile: *se întâlnesc doi generali pe cât de necunoscuţi încă bine unul altuia, pe atât de plini amândoi de admiraţie unul pentru altul* (21. 39). Chiar dacă sunt la fel de valoroşi pe câmpul de luptă, generalii nu se aseamănă şi la caracter, romanul fiind un cârmuitor tot atât de pios, bun şi drept (21. 60) pe cât este cartaginezul de nelegiuit şi de crud. În chip semnificativ, ei îşi încurajează diferit armatele înainte de lupta de la Ticinus. Hanibal îi stimulează abil pe soldaţii săi cu făgăduiala înavuţirii: *le va da pământ în Italia, în Africa, în Hispania, unde va voi fiecare şi vor fi liberi de dări... cel care în loc de pământ va voi bani va primi argint îndestul* (21. 45). Cât despre Scipio, acesta apelează la spiritul justiţiar al romanilor, la indignarea lor împotriva nedreptăţilor comise de punii cruţaţi în primul război: *am fi putut trece în Africa flota noastră victorioasă şi distruge Cartagina..., dar i-am iertat fiindcă ne rugau... În schimbul acestor binefaceri, ei vin acum luându-se după un tânăr smintit să ne atace patria* (21. 41). Simetric, înaintea bătăliei de la Zama, decisivă pentru soarta războiului, Hanibal se află în faţa celuilalt Scipio, Africanul. Din nou, comandanţii sunt pătrunşi de respect reciproc, fiecare recunoscând înzestrarea militară a duşmanului: *aproape amuţiseră admirându-se unul pe altul* (30. 30). Generalul roman – care împărtăşeşte cu Hanibal calităţi cum ar fi curajul în luptă (30. 30) sau capacitatea de înfrânare în faţa dorinţelor trupeşti, ca atracţia pentru Sophonisba (30. 14) – se deosebeşte fundamental de cartaginez prin spiritul său de dreptate (30. 17) sau prin pietate (30. 30).

Desigur, nu toţi fruntaşii romanilor sunt virtuoşi, cei vinovaţi de înfrângerile din prima parte a războiului arătând mai degrabă o impulsivitate barbară decât însuşirile specifice conaţionalilor. Într-o prezentare părtinitoare ideologic a luptelor pierdute de romani, Titus Livius acuză de fiecare dată reacţia iraţională a consulului plebeu demagog, atitudine opusă prudenţei colegului reprezentant al senatului[1]. Îmbătat de un succes minor repurtat de curând, Sempronius *iute şi mândru* vrea să lupte imediat la Trebia şi nu urmează strategia precaută a lui P. Cornelius Scipio (21. 53). Semeţul Flaminius se aruncă în bătălia de la Trasimene *cu pătimaşă pornire şi nechibzuită grabă* fără să-l mai aştepte pe Servilius (22. 3). *Nesocotitul* Minucius respinge tactica de amânare a luptei sugerată de Fabius la Geronium (22. 28); cu o *semeţie fără frâu* Varro dispreţuieşte prevederea lui Aemilius Paulus la Cannae (22. 41). În pofida unor astfel de excepţii, la

[1] În realitate, nu a existat, de pildă, un dezacord între consulii are au urmat dispoziţia senatului de a lupta la Cannae (cf. Bernard Mineo, "L'interprétation livienne de l'histoire: le récit des défaites romaines de la Trébie à Cannes", *Revue des études latines*, 75, 1997, p. 113-128).

istoricul patavin superioritatea morală rămâne de partea romanilor, iar victoria ce înclină de partea lor este înţeleasă ca o îndreptăţită răsplată a virtuţii.

În prezentarea celor două popoare aflate într-o luptă pe viaţă şi pe moarte în *cel mai memorabil* război *dintre toate câte s-au purtat cândva* (21. 1), istoricul se situează afectiv de partea compatrioţilor săi. Cu toate acestea, Titus Livius este un scriitor prea bun pentru a se mulţumi să traseze un tablou schematic în alb şi negru. Eroul său negativ înzestrat cu atâtea calităţi remarcabile pare a fi victima propriului său elan spre autodepăşire. În prezentarea dramatică a autorului[1], Hanibal se aseamănă unui personaj de tragedie care sfidează normele prestabilite făcându-se vinovat de *hybris*: el încalcă atât limitele fixate de oameni prin tratate şi legi, cât şi pe cele ale naturii, cum ar fi bariera Alpilor traversată într-o expediţie dramatică (21. 30-32). Decada a III-a a naraţiunii liviene urmăreşte pas cu pas măreţia şi declinul cartaginezului care a pornit la cucerirea lumii în floarea vârstei hotărât să-şi urmeze visul de glorie şi *să meargă mereu înainte* (21. 22) pentru a fi silit de compatrioţi mai mult decât de duşmani să renunţe la planurile lui grandioase după aproape douăzeci de ani de lupte continui (*îl biruie deci pe Hanibal nu poporul roman de atâtea ori crunt bătut şi pus pe fugă, ci josnica pizmă şi ură a senatului cartaginez* – 30. 20). Constrâns să părăsească Italia împotriva voinţei sale, el se socoteşte victimă a urzelilor umane şi divine, dar şi a propriei ezitări de a-şi duce până la capăt ofensiva şi de a-şi fructifica plenar triumful de la Cannae prin atacarea Romei, aşa cum a făcut-o adversarul său care, câţiva ani mai târziu, nu a ezitat să mute teatrul de război pe teritoriu african şi să lovească direct Cartagina: *învinuind pe zei şi pe oameni, s-a blestemat pe el şi viaţa lui că nu şi-a îndreptat spre Roma soldaţii înroşiţi de sânge după victoria de la Cannae; Scipio a îndrăznit să meargă împotriva Cartaginei* (30. 20). Cartaginez exemplar care duce la exces calităţile şi defectele neamului său, Hanibal nu este un simplu personaj negativ privit într-o lumină exclusiv defavorabilă, ci se bucură de judecata nuanţată a lui Titus Livius. Admirabil şi terifiant totodată prin energia sa atotmistuitoare, cel mai redutabil inamic al Romei este vrednic de respectul învingătorilor săi.

[1] Cf. Gottfried Manner, "*Hannibas hybristes*: Traces of a 'tragic' pattern in Livy's Hannibal portrait in book XXI", *Ancient Society*, 24, 1993, p. 205-224.

Les Romains s'auto-définissent comme des êtres civilisés par contraste avec ceux qu'ils tiennent pour des barbares inférieures; parmi ces derniers se trouvant, en représentants emblématiques, les Carthaginois. Le plus important historien latin qui s'est penché sur les relations tensionnées entre Rome et Carthage, Tite-Live offre une image édifiante des ennemis héréditaires de son peuple. Loin d'être neutre, *Ab urbe condita*, axée sur l'opposition *fraus Punica / fides Romana*, semble représenter une démonstration pathétique de l'idée que Rome a toujours lutté loyalement contre un adversaire perfide. Auteur ayant une évidente vision moralisatrice sur l'histoire, Tite-Live soutient inconditionnellement l'idée que la justice a été du côté de ses compatriotes, fait confirmé même par le résultat de la guerre. En présentant les antagonistes engagés dans une lutte mémorable à vie et à mort, l'historien se situe affectivement du côté des Romains. Cependant, il ne se contente pas de dresser un tableau schématique en noir et blanc des belligérants. Hannibal, son héros négatif, semble une victime tragique de son propre élan qui le mène à se dépasser. Carthaginois exemplaire, qui pousse à l'excès les qualités (force, courage, habileté) et les défauts (cruauté, perfidie, impiété) de son ethnie, Hannibal n'est pas envisagé dans une lumière exclussivement défavorable. Il bénéficie de l'appréciation nuancée de Tite-Live. Admirable et terrifiant à la fois par son énergie dévastatrice, le plus redoutable opposant de Rome est digne du respect de ses vainqueurs, d'autant plus méritoires qu'ils ont triomphé sur l'un des plus téméraires militaires de l'Antiquité.